

Кондратенко Н. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЕТНОНИМИ ЯК МАРКЕРИ НЕГАТИВНО ОЦІННОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Статтю присвячено дослідженню лексичних маркерів репрезентації негативно оцінної інформації в тексті, що є актуальним для проведення семантико-текстуальних лінгвістичних експертиз. У центрі уваги постали експертні дослідження, спрямовані на визначення ознак розпалювання національної ненависті та ворожнечі, що передусім зафіксовано на лексичному рівні в семантиці мовних одиниць. Метою статті є аналіз етнонімів як лексичних маркерів негативно оцінної інформації в публічному дискурсі з погляду семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи. Під час аналізу визначено поняття етнонімів та окреслено їхні експресивні вияви; проаналізовано нейтральні та експресивні українські етноніми на позначення представників різних етносів і національностей; виявлено специфіку використання етнонімів під час спілкування в публічному просторі соціальних мереж як маркерів негативно оцінної інформації. Об'єктом аналізу є публічний дискурс соціальних мереж у світлі лінгвоекспертних досліджень, а предметом – оцінно марковані лексичні одиниці в лінгвістичній семантико-текстуальній експертизі. Матеріалом для аналізу слугували запити на проведення лінгвістичних експертиз та матеріали з відкритих соціальних мереж Facebook та YouTube за 2015–2024 роки. Доведено, що в публічному дискурсі, зокрема в дописах і коментарях у соціальних мережах використовуються етноніми – як нейтральної семантики, так і негативно оцінної. Основним лексичним маркером наявності негативно оцінної інформації щодо певної особи або групи осіб за національною або етнічною ознакою є етноніми та етнофобізми. Визначено етноніми як закріплені в словниках номінації осіб за етнічним чи національним походженням, що набувають оцінного значення у відповідному контексті. Схарактеризовано етнофобізми – номінації, що виходять поза межі літературної мови і містять негативну оцінку безпосередньо у структурі значення, а також віддзеркалюють стереотипне уявлення та упередження щодо представників інших етносів чи національностей. Перспективи дослідження полягають у подальшому виробленні критеріїв розмежування фактичних тверджень та оцінних суджень, що містять етноніми та етнофобізми.

Ключові слова: лінгвістична експертиза, семантико-текстуальне дослідження, негативна оцінка, етнонім, етнофобізм, публічний дискурс, соціальна мережа.

Постановка проблеми. Семантико-текстуальна лінгвістична експертиза, скерована на аналіз тексту за різними аспектами, зокрема наявністю в ньому негативно оцінної інформації, насамперед передбачає дослідження лексичних мовних одиниць. Навіть питання щодо об'єктивного змісту тексту вирішуються спочатку через аналіз лексичних значень компонентів висловлювань з опертям на лексикографічні джерела, а вже потім експерти розглядають загальний зміст тексту та лінгвопрагматичні аспекти його витлумачення. Саме лексичний рівень стає тим підґрунтям, на яке спираються більшість фахівців, відповідаючи на питання щодо наявності інформації, що принижує честь і гідність, завдає моральної шкоди, містить образи та звинувачення. Одним із важливих аспектів таких досліджень є виокремлення негативно оцінної інформації щодо певної особи за національною

та етнічною ознаками. У таких випадках комунікативна мета мовця полягає в тому, щоб образити чи принизити співрозмовника не на підставі його поведінки чи певних дій, а саме з огляду на його належність до певної національності чи етнічної групи. Мовними засоби, що використовуються з такою метою, передусім стають етноніми – як семантично нейтральні, так і експресивні. Фіксація в тексті етнонімів та визначення їхньої семантики за тлумачними словниками не завжди є достатніми для правильної інтерпретації намірів мовця, тому потребує ґрунтовного вивчення проблеми в аспекті передачі етнонімами негативно оцінної інформації щодо певної особи.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати етноніми як лексичні одиниці, що виражають негативну інформацію в тексті з погляду семантико-текстуальної лінгвістичної експер-

тизи. Мета зумовила розв'язання таких завдань: визначено поняття етнонімів та окреслено їхні експресивні вияви; проаналізовано нейтральні та експресивні українські етноніми на позначення представників різних етносів і національностей; окреслено специфіку використання етнонімів під час спілкування в публічному просторі соціальних мереж як маркерів негативно оціненої інформації.

Об'єктом аналізу є публічний дискурс соціальних мереж у світлі лінгвоекспертних досліджень, а **предметом** – оціню марковані лексичні одиниці в лінгвістичній семантико-текстуальній експертизі.

Матеріалом для аналізу слугували запити на проведення лінгвістичних експертиз та матеріали з відкритих соціальних мереж Facebook та YouTube за 2015–2024 роки.

Методи дослідження ґрунтуються на поєднанні традиційного функційного аналізу з лінгвопрагматичним, зокрема використано метод компонентного аналізу і метод аналізу словникових дефініцій для визначення особливостей семантики етнонімів та структури їхнього значення; лінгвопрагматичний метод – для виявлення комунікативних інтенцій мовця в разі подання негативною інформації на адресу співрозмовника. Також залучено загальнонаукові методи опису, класифікації та узагальнення для структурування матеріалу та отримання висновків.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Витоки досліджень етнонімів сягають перших студій з національної свідомості та самосвідомості Й. Гердера, В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра та ін. У сучасному мовознавстві дослідження етнонімів належать до прерогативи лінгвокультурології (В. Жайворонок, В. Кононенко, Р. Кісь та ін.), етнолінгвістики (Н. Данилюк, М. Жуйкова, Т. Космеда, О. Левченко та ін.) та лінгвокогнітології (А. Загнітко, М. Кочерган, Л. Лисиченко, В. Манакін, О. Селіванова та ін.). Лінгвісти визначають етноніми, з одного боку, як окрему лексему. Так, Н. Мельник наголошує, що етнонімом є «будь-який неописовий (однослівний) номінант, що позначає людей за національною ознакою або за їх державною приналежністю» [5, с. 72]. З іншого боку, фіксуємо ширше трактування цього поняття, вже не пов'язане виключно з лексичним рівнем. В. Манакін вважає, що етнонім – це «назва етносу (народу, племені, народності, нації тощо), яка може функціонувати як самоназва і «зовнішня» назва етносу» [4, с. 272]. В обох випадках етнонім розуміють як певну номінацію особи або групи осіб за націо-

нальною чи етнічною ознакою. Не заглиблюючись у розмежування понять «етнос», «нація» і «національність», погоджуємось з позицією Н. Мельник щодо того, що «термін етнонім також правомірно вживати і для позначення осіб за їх національною приналежністю. При зіставленні понять етнічна група і нація перше пов'язується з культурним аспектом, друге – з аспектом політичної організації, з існуванням, реальним або потенційним, своєї власної держави» [5, с. 72].

Етноніми використовують не лише як прямі номінації, а й як експресиви. Зокрема, вони стають маркерами вербальної агресії і мови ворожнечі. Л. Ажнюк зазначає: «Когнітивним підґрунтям мови ворожнечі є здавна сформована практика соціальної стигматизації (соціального таврування) – аксіологічного протиставлення соціальних груп за певною ознакою. На підставі стигматизації формуються негативні соціальні стереотипи, які в подальшому породжують упереджене ставлення й дискримінацію» [1, с. 15]. Закріплені в масовій свідомості етнічні стереотипи зумовлюють використання етнонімів для вираження ксенофобських поглядів. Утім, В. Манакін вважає, що в «Україні загалом панує міжнаціональна толерантність, хоча історично міжетнічні відносини українців з росіянами, циганами, євреями, поляками та іншими національностями не завжди відзначалися взаємною приязню» [4, с. 42]. Однак представлений для аналізу матеріал, зокрема дописи і коментарі пересічних носіїв мови в соцмережах свідчать про те, що явища вербальної агресії на національному ґрунті, на жаль, ще мають місце. З метою приниження співрозмовника за національною або етнічною ознакою здебільшого вживають стилістично знижені та експресивно марковані номінації, що отримали назву етнофобізмів (існують також інші терміни на позначення цих лексичних одиниць – національне прізвисько, етнофолізм) – це «особливий розряд екзоетнонімів, позначених переважно пейоративною конотацією (...) й належних до експресивних етнонімів» [6, с. 225]. Ми розглянемо як нейтральні етноніми, так і експресивно марковані, релевантні для лінгвоекспертних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістична семантико-текстуальна експертиза одним із завдань має встановлення у змісті тексту інформації позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи та наявності в тексті, повідомленні, промові висловлювання образливого характеру щодо певної особи [3]. Наявність відповідної методики [7] визначає

алгоритм дій лінгвіста-експерта, утім, не виключає певних труднощів під час інтерпретації окремих понять, зокрема, коли йдеться про негативну інформацію за національною чи етнічною ознакою. Поширеним є використання з цією метою етронімів різного стилістичного забарвлення, тобто як нейтральної семантики (*француз, українець, англієць, італієць* тощо), так і є негативно маркованих (*жабоїд, макаронник, хохол, лях* тощо).

Вживання етронімів нейтрального характеру є поширеним у текстах різних типів, проте вони можуть набувати різної конотації у відповідному контексті. Насамперед це стосується лексеми «єврей», що за тлумачним словником має значення: «Загальна назва народностей, які живуть у різних країнах і об'єднані спільністю походження від давньоєврейського народу, що населяв Палестину до перших століть нашої ери» [8, Т. 2, с. 494]. Семантично нейтральна лексема отримує додаткові значення завдяки контексту і прагматичній настанові мовця, напр.: *Це євреї в Умані. Якщо продати цим тварям це і нашу землю, що тоді тут українцям робити?* Контекстуальний аналіз дає змогу простежити ототожнення етроніма «євреї» з іменником «тварь» (росіянізм – укр. тварина), що за словником в переносному значенні має позначку «просторічне, презирливе» та є номінацією негідної людини, тобто вживається як інвектива. На противагу нейтральній назві «єврей» етронім «жид» має експресивно марковане переносне значення в словнику як «1. заст. Те саме, що євреї. 2. Образлива назва євреїв» [8, Т. 2, с. 528]. У другому значенні словник фіксує образливу семантику вже в дефініції, тому вживання цієї лексеми в тексті або висловлюванні свідчить про негативну інформацію та образу за національною ознакою, напр.: *Це євреї, яких краще назвати жидами, все не нажруться; Значить, ресурси у нас всі приватні, кредити особистісні, але війна народна! Непогано жиди влаштувались на нашій шії!* Відмінності у походженні, конотаціях і дериваційному потенціалі лексем «жид» і «єврей» наводить у своїй статті Т. Гуцуляк, яка зазначає: «Образно-дериваційний потенціал етроніма жид (жиди) розвинувся на тлі низки етнокультурних чинників – стереотипних уявлень українців про цю етнічну спільноту, більшу культурну опрацьованість саме лексеми жид в ХІХ – на початку ХХ ст. на противагу слову єврей; її закріплення без образливого змісту в складі прислів'їв, приповідок, комічних розповідей у народнорозмовному мовленні та в лексикографічних працях» [2, с. 32].

У соціальних мережах вживання лексеми «жид» має негативно оцінену семантику і підпорядковано інтенції образи, напр.: *Жид вова приїхав до жиди дуди анджея; Жиди окупували Україну.* У таких випадках лінгвіст-експерт, спираючись на закріплену в словнику експресивну маркованість лексеми, визначає наявність у висловлюванні як негативної інформації та скерування тексту на образи певних осіб.

У випадку нейтральних номінацій ситуація потребує ґрунтовнішого пояснення. Так, етронім «циган» не має в словнику жодних оцінних конотацій: «Цигани – народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу; особи, які належать до цієї народності» [8, Т. 11, с. 208]. Це підтверджує й аналіз етроніма у фразеологічних одиницях, проведений Д. Якимович-Чапран: «Назагал, якщо розглядати аксіологічний компонент конотацій лексеми циган (...), то слід відзначити, що виразно негативно забарвлених оцінок практично немає, за винятком хіба сем 'неохайність' та 'неправдомовність', але вони представлені поодинокими стійкими одиницями» [9, с. 314]. Проте на лінгвопрагматичному рівні фіксуємо наявність оцінного компонента, оскільки останнім часом здійснюється заміна цього колись усталеного етроніма іншим – «роми», що підтверджує певну експресивну маркованість етроніма «цигани». Зважаючи на це, вживання лексеми «циган» в негативно оціненому контексті надає етроніму негативної семантики, напр.: *Начальник слідства тут у мусарні циган, який взагалі нічого не робить; Цигани – роми ніколи не хочуть працювати!!! Жебратство, крадіжки, торгівля наркотиками, кіднепінг, перетворюють вокзали і парки в місця, куди страшно пускати дітей, кути сміття, антисанітарія...* У наведених висловлюваннях актуалізовано стереотипне уявлення про ромів як про нероб, тому вживання лексеми «циган» підпорядковано інтенції мовця висловити образу на адресу відповідної особи. У соціальних мережах етронім набуває негативно оціненого значення саме в контексті, тому що мовці надають представникам цього етносу негативних рис, напр.: *Це цигани, паразити на нашій землі які ніякої користі не приносять!!!; Цигани – злодії, аферисти, конокради. Вони користуються державою, нічого в неї не вкладаючи.* Попри семантичну нейтральність лексеми в словнику наведені контексти містять негативну інформацію щодо осіб відповідної етнічної групи, що актуалізовано за допомогою оцінної лексикографіки, вжитої як характерологічної для циганського етносу.

В експресивно маркованих етнонімах – етнофобізмах – негативна оцінка закладена безпосередньо в семантиці лексем, напр.: *хохол, укр, укроп, піндос, пшек, фріц, чурка, айзер* і под. Переважно це стилістично знижена або жаргонна лексика, напр.: *Але піндоси сказали, і всі все підхопили; Дивні ці піндоси, нічого не розуміють в економіці. У цьому випадку давній етнонім (первинно ним позначали греків) отримав переносне значення і вживається як стилістично знижена та образлива номінація американців. Такі лексеми не лише є стилістично зниженими та експресивно маркованими, а й не належать до української літературної мови, тому не зафіксовані в тлумачних словниках. Доцільно в цих випадках послуговуватися не терміном «етнонім», а «етнофобізм» на позначення такої лексики. Використання етнофобізмів підпорядковано висловленню загальної негативної оцінки представників певної етнічної або національної групи осіб, напр.: *Айзери, які вчора вночі вбили ДАІшника, пробують уникнути відповідальності; Чим ближче до кордону тим на думці ті «пшеки», за всі ті «пани» що знуцалися над нашим народом; Замість танків і ракет америкоси дали статуетку.**

Етнофобізми мають відповідниками нейтральні етноніми в літературній мові: *айзери – азербайджанці, пшеки – поляки, америкоси – американці* тощо. На нашу думку, етнофобізми виражають стереотипні уявлення про представників іншого етносу або національності, тобто є вербалізацією негативно маркованих гетеростереотипів. Коли мовець має ксенофобні погляди, то в його мовленні етнофобізми фіксуються у великій кількості щодо представників різних етносів, напр.: *Навіть якщо допустити що Україною керують жиди, то це виключно тому, що їх обрали хохли, які думають, що Україною керують жиди; Пшеки і кацапи – дві сторони однієї медалі.* Етнофобізми є однозначним маркером наявності в тексті інфор-

мації негативного характеру, скерованої на розпалювання національної ворожнечі.

Серед етнофобізмів наявні й лексеми, що містять негативно оцінну інформацію щодо українців, напр.: *Поки хохли ховаються, і шукають виправдання собі, та собі подібним, страждають та гинуть наші діти; Я молюсь, щоб всі укри сиділи вдома, і ніхто не ліз с героїзмом; Укропу прилетіло.* В останньому випадку висловлювання містить лексему-фітонім «укроп», вжиту як зневажливу назву українців. Переважно це фіксуємо в текстах проросійської пропаганди, що загалом наповнені оцінними судженнями. Проте лексеми *укри, укропи, хохли* використовуються і з метою глорифікації українців, в такому випадку комунікативною інтенцією мовця є іронія.

Висновки. У публічному дискурсі, зокрема в дописах і коментарях у соціальних мережах використовуються етноніми – як нейтральної семантики, так і негативно оцінної. В останньому випадку це мовленнєві акти, що містять образу за національною ознакою, тому їх доцільно аналізувати в семантико-текстуальних експертизах, скерованих на виявлення в тексті ознак розпалювання національної ворожнечі. Основним лексичним маркером наявності негативно оцінної інформації щодо певної особи або групи осіб за національною або етнічною ознакою є етноніми та етнофобізми. Етноніми – це закріплені в словниках номінації осіб за етнічним чи національним походженням, що набувають оцінного значення у відповідному контексті. Етнофобізми виходять поза межі літературної мови і містять негативну оцінку безпосередньо у структурі значення, а також віддзеркалюють стереотипне уявлення та упередження щодо представників інших етносів. Перспективи дослідження полягають у подальшому виробленні критеріїв розмежування фактичних тверджень та оцінних суджень, що містять етноніми та етнофобізми.

Список літератури:

1. Ажнюк Л. Мова ворожнечі й політкоректність у сучасній суспільно-політичній комунікації. *Мовознавство*. 2024. Вип. 3. С. 9–23.
2. Гуцуляк Т. Є. Образно-дериваційний потенціал етнонімів в українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. Вип. VII (60). № 204. С. 29–33.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 року за № 705/3145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 01.08.2024).
4. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
5. Мельник Н. Етноніми та способи їх репрезентації у сучасній лінгвістиці. *Лінгвостилістичні студії*. 2020. Вип. 39. С. 70–82.

6. Пономаренко В. П. Експресивні етнонімічні назви у сучасних європейських мовах: соціолінгвістичні аспекти. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17. Т. VII (175). 2014. С. 224–230.
7. Свиридова Л. В., Фраймович Л. В., Дідушок Н. Я. Методика лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру у писемному мовленні Харків : ХНДІСЕ, 2016. 16 с.
8. Словник української мови в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
9. Якимович-Чапран Д. Етнокультурні конотації етноніма ЦИГАН (на матеріалі українських фразем і паремій). *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. Серія філологічна. 2018. Вип. 68. С. 307–318.

Kondratenko N. V. ETHNONYMS AS MARKERS OF NEGATIVE EVALUATED INFORMATION IN SEMANTIC-TEXTUAL LINGUISTIC EXPERTISE

The article is devoted to the study of lexical markers of the representation of negative evaluated information in the text, which is relevant for conducting semantic-textual linguistic expertise. Expert research aimed at identifying the signs of inciting national hatred and enmity, which is primarily recorded at the lexical level in the semantics of linguistic units, became the focus of attention. The purpose of the article is to analyze ethnonyms as lexical markers of negative information in public discourse from the point of view of semantic-textual linguistic expertise. During the analysis, the concept of ethnonyms was defined and their expressive manifestations were outlined. Analyzed neutral and expressive Ukrainian ethnonyms to designate representatives of various ethnic groups and nationalities. The specificity of the use of ethnonyms during communication in the public space of social networks as markers of negatively evaluated information has been revealed.

The object of analysis is the public discourse of social networks in the aspect of linguistic expert research. The subject of the study is evaluated lexemes in linguistic semantic-textual expertise. Requests for linguistic examinations and materials from public social networks Facebook and YouTube for the years 2015–2024 served as material for the analysis. The article proves that ethnonyms are used – both with neutral semantics and negatively evaluated – in public discourse, in particular, in posts and comments on social networks. The main lexical marker of the presence of negatively evaluated information about a certain person or group of persons based on national or ethnic characteristics are ethnonyms and ethnophobia. Ethnonyms are defined as nominations of persons of ethnic or national origin fixed in dictionaries, which acquire an evaluative value in the relevant context. It is characterized by ethnophobia – nominations that go beyond the limits of the literary language and contain a negative assessment directly in the structure of meaning. They also reflect stereotypes and prejudices against representatives of other ethnic groups or nationalities. The prospects of the research consist in the further development of criteria for distinguishing factual statements and evaluative judgments containing ethnonyms and ethnophobia.

Key words: *linguistic expertise, semantic-textual research, negative evaluation, ethnonym, ethnophobia, public discourse, social network.*